

ДО ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ"

У статті проаналізовано співвідношення понять "активність", "соціальна активність", "діяльність" у вітчизняній науковій парадигмі. Присвячено увагу співставленню атрибутивних ознак діяльності (цілеспрямованість, раціональність) та соціальної активності (ірраціональність, ініціативність, ситуативність).

У сучасному глобалізованому світі ефективні суспільні перетворення неможливі без формування високого рівня соціальної активності індивіда й суспільства в цілому. Залежно від рівня соціокультурного розвитку індивід, на основі вибору напрямків діяльності, може реалізуватися у різних сферах соціальної буттєвості. Інтенсивність діяльності індивіда в соціальному середовищі залежить від його активності як внутрішньої спрямованості на діяльність. У контексті цього важливим є з'ясування співвідношення між соціальною активністю та діяльністю через дефініціювання їх змісту в межах соціально-філософського аналізу суспільних явищ.

Зауважимо, що активність як поняття широко використовується тими науковими напрямками, які зорієнтовані на дослідження волонтаристського, діяльнісного подолання суспільних антагонізмів і диспропорцій. До них належать марксизм, волонтаризм, конфліктологія. Однак у західній науковій парадигмі відсутнє розмежування понять "активність" і "діяльність". Так, в англійській філософії вживається "activity" для позначення і активності, і діяльності. Натомість у вітчизняній науці відбулося не тільки поступове розмежування понять "активність" і "діяльність", а й вироблення похідних від нього понять, зокрема "соціальної активності".

У вітчизняній науковій парадигмі феномен соціальної активності став предметом аналізу у межах філософії, соціальної філософії, соціології та психології. Визначення природи, сутності, а відтак і його змісту, стало предметом зацікавленості значної кількості авторів (К. Альбуханової-Славської, Є. Ануфрієва, Л. Анциферової, В. Афанасьєва, К. Платонова, А. Петровського). Загальнофілософський методологічний аспект вказаної проблеми досліджували Є. Ануфрієв, Г. Ареф'єва, Л. Буєва, В. Мордкович. У сфері психології соціальна активність стала предметом зацікавлення Б. Ломова, В. Маралова. У межах соціологічних наук вказаний феномен вивчався І. Коном та Т. Лапіною. Педагогічні аспекти соціальної

активності викладені у творах С. Архангельського, Б. Ліхачова, Т. Маньковської, В. Сітарової, В. Сластеніна та ін. Деякі аспекти демаркації понять "соціальна активність" та "діяльність" були розкриті у працях А. Моїсеєва та О. Нікіфорова. Утім, визначення сутнісних ознак і змісту поняття "соціальна активність" не стало предметом ґрунтовного аналізу в українській соціальній філософії.

Метою дослідження є аналіз атрибутивних характеристик та змісту поняття "соціальна активність" у контексті соціально-філософської парадигми наукового дослідження.

Реалізація поставленої мети завбачує звернення до з'ясування семантичного значення слова "активність". Як похідне від латинського "aktivus", воно означає дію, діяння, вчинок. В англійській мові слово "activity" вживається у значенні і діяльності, і активності. У вітчизняній науковій парадигмі відповідне поняття у різних сферах науки має розбіжну інтерпретацію. Воно використовується самостійно і як додаткове поняття у різних поєднаннях. Виходячи з цього, вживаються поняття "фізична активність", "хімічна активність", "біологічна активність", "соціальна активність", "політична активність", "активність особистості", "активна життєва позиція". У широкому розумінні "активність властива усій різноманітності біологічних організмів. Вона супроводжує їх зародження і розвиток, самозбереження і самовідтворення" [1, с. 132–133]. У цьому дослідженні ми виходимо з розуміння активності як якості або стану, які завбачують внутрішню націленість суб'єкта на перетворення об'єктивної або суб'єктивної реальності.

Активність як іманентна властивість будь-яких природних або суспільних трансформацій постає родовим поняттям щодо соціальної активності. У радянській матеріалістичній філософії феномени активності й соціальної активності були достатньо "незручними" і тривалий час незатребуваними об'єктами пізнання. Це пов'язано з тим, що в межах діалектичного матеріалізму джерелом діяльності розглядалися переважно зовнішні об'єктивні детермінанти. Внутрішні суб'єктивні чинники людської діяльності не вкладалися у діалектично матеріалістичну картину світу, адже їх було важко пояснити виключно впливом природної або соціальної необхідності. Відтак, поняття активності, яке вказувало на іманентні внутрішні начала людської поведінки, увійшло у вітчизняну наукову парадигму значно пізніше порівняно з поняттям "діяльність".

З часом у радянській науковій парадигмі поняття "активність" стало зміщуватися від свого первісного значення діяльності, властивого для англійської мови. Воно почало вживатися здебільшого у вузькому значенні інформаційного або енергетичного аспекту діяльності. У такому контексті в період панування марксистсько-ленінської філософії поняття "активність" стало висхідним для широкого використання з пропагандистською метою

після XXV з'їзду КПРС дефініції "активна життєва позиція". Також у відповідну ідеологічну парадигму вкладалося і поняття "соціальна активність" як видове щодо активності, однак воно, на відміну від активності, було достатньо розробленим у радянській філософії.

У 70–80-ті роки ХХ ст. було видано низку збірників, присвячених вказаній проблематиці. Одним з них є видання "Соціальна активність спеціаліста: джерела і механізми формування" за загальною редакцією О. Якуби (1983). У ньому соціальна активність розглядається в широкому і вузькому смислі. У першому випадку йдеться про "якість, яка відображає рівень соціальності особистості, тобто її зв'язку з соціальним цілим, готовність діяти в інтересах суспільства, глибоке сприйняття суспільних інтересів" [1, с. 5–6]. У вузькому смислі соціальна активність постає як якість особистості, яка виражає її зв'язку з певною соціальною спільнотою [2, с. 6]. Натомість у напрацюваннях І. Христова, Є. Комарова, Т. Тищенко соціальна активність визначалася як "об'єктивно детерміноване суб'єктивне відношення і соціально-психологічна готовність особистості до діяльності, яка проявляється у відповідних актах поведінки і є цілеспрямованою творчою соціальною діяльністю, яка перетворює об'єктивну дійсність і саму особистість" [3, с. 228–229].

Сутнісними ознаками соціальної активності є орієнтація особистості на прагнення впливати на соціальні процеси, націленість змінювати або зберігати існуючий соціальний стан. У контексті цього, заслуговує на увагу визначення соціальної активності, запропоноване В. Коганом. На його думку, соціальна активність – є свідомою і цілеспрямованою діяльністю особистості і її цілісно-психологічною якістю, які будучи діалектично обумовленими, визначають і характеризують ступінь або міру персонального впливу суб'єкта на предмет, процеси і явища навколишньої дійсності. Більше того, соціальна активність розглядається автором як "міра розвитку сутнісних сил соціального суб'єкта" [4, с. 27]. Виходячи з цього, діяльність інтерпретується як спосіб існування соціального суб'єкта і як реальний прояв його соціальної активності.

У сучасній російській філософії проблема соціальної активності стала предметом дослідження К. Абульханової-Славської, А. Асмолова, А. Брушлинського, Б. Вяткіна, І. Джидар'яна та ін. Виходячи з позиції первісної соціальності людини, К. Альбуханова-Славська обґрунтовує думку, за якою, вступаючи в систему суспільних відносин, індивід не просто адаптується до неї, а стає активно діючим членом суспільства, здатним до збереження і розвитку культурної традиції [5]. Соціальна активність у розумінні дослідниці постає ціннісним способом моделювання, структурування й здійснення діяльності, спілкування та поведінки. Надаючи узгодженості індивідуальній активності з соціальними нормами і формами суспільної діяльності, особистість стає суб'єктом суспільної активності.

Серед сучасних напрацювань щодо тлумачення соціальної активності заслуговує на увагу інтерпретація цього феномена А. Купрейченко. Виходячи з загальнофілософського контексту, вона досліджує соціальну активність у розумінні активної ролі суб'єкта під час взаємодії з соціумом, через яку суб'єкт пізнає та перетворює соціальну реальність і самого себе [6, с. 181–182].

В українській науковій парадигмі проблема соціальної активності не стала предметом системного наукового аналізу. Однак деякі її аспекти розкриті у працях О. Івченка, В. Татенка, М. Стадника, О. Якуби. На проблемі виявлення активності у соціальній сфері зосередив свою увагу український психолог В. Татенко [7]. Активність як універсальна якість всього живого, на його думку, в людському вимірі набуває особливого змісту через соціальну сутність людини, котра проявляється у здатності відтворювати та освоювати суспільні відносини. У свою чергу О. Якуба визначає соціальну активність особистості як системну соціальну якість, у якій втілюється рівень її соціальності, повнота зв'язків особистості з соціумом, рівень перетворення особистості на суб'єкт суспільних відносин [8, с 96].

До подібної позиції схиляється й український дослідник О. Івченко. При цьому він зауважує, що напрямки соціальної активності збігаються з основними сферами суспільного життя – соціально-політичною, соціально-економічною, громадською діяльністю, сімейно-побутовою, творчою активністю тощо [9]. Погоджуючись певним чином з визначенням соціальної активності особистості вказаними авторами, слід зауважити, що під час виділення ними різних сфер активності особистості вони доволно оперують поняттями "діяльність" і "активність" як тотожними, використовуючи при цьому декілька основ поділу для виділення форм активності.

Важливу роль у тлумаченні співвідношення соціальної активності й діяльності мають напрацювання представників діяльнісного підходу в межах соціальної психології. До діяльнісного підходу в інтерпретації соціальної активності схиляються автори термінологічного словника "Моральний розвиток дорослої людини". На їхню думку, "активність (суспільна) (лат.– діяльнісний) – діяльнісне відношення людини до життя суспільства, в якому вона постає як ініціативний провідник норм, принципів та ідеалів суспільства в цілому або соціальної групи. Проявляється соціальна активність у суспільно-корисній діяльності, в участі в суспільних рухах, у руйнуванні дійсних і створенні нових форм соціального життя" [10, с. 7]. При цьому злочинна діяльність, порушення усталених норм моральності визначається як антисуспільна діяльність.

У контексті цього принципового значення набуває проблема співвідношення соціальної активності й діяльності. Зауважимо, що дослідження феномена діяльності як іманентної властивості людини стало

предметом ґрунтового аналізу у науковій парадигмі. Однак через обмеженість обсягу запропонованого дослідження ми звернемось лише до деяких його аспектів. В історико-філософській ретроспективі вчення про діяльність як основу суспільного буття знайшло якнайповніше відображення у філософії німецького Просвітництва. У працях І. Канта та Й. Фіхте людська діяльність тлумачиться як основа становлення сфери культури та основна мета суспільного буття. Важливий внесок у вчення про людську діяльність зробив Г. Гегель, на думку якого суб'єкт не тільки реалізує себе в діяльності, а сама його діяльність широко відтворює історію розвитку суспільства. У сучасній соціальній філософії інтерпретація феномена діяльності базується на вченні про практику К. Маркса, про людину як символічну істоту Е. Кассіра, про життєвий світ Е. Гуссерля, про соціальну дію М. Вебера та Т. Парсонса. Незважаючи на різнобіжні підходи до розуміння вказаного феномена, більшість мислителів схиляються до думки, що діяльність є джерелом, рушійною силою, способом і умовою суспільного буття.

У цьому дослідженні ми виходимо з визначення діяльності як "...форми активного ставлення людини до оточуючого її світу з метою перетворення, створення принципово нового" [11, с. 32]. Діяльність включає мету, засіб, результат і форму самого процесу перетворення. Атрибутивною ознакою діяльності є її усвідомленість. Залежно від сфер виявлення виділяють виробничу, матеріальну, духовну, нетрудову діяльність. На основі наявності чи відсутності в її змісті інноваційного начала діяльність має перетворюючий або відтворюючий характер.

У процесі з'ясування атрибутивних ознак соціальної активності важливого значення набуває аналіз відношення між активністю і діяльністю. Свого часу А. Моїсеєв виділив декілька спільних характеристик активності у її зв'язку з діяльністю. До них належать уявлення про активність як: форму діяльності, яка засвідчує про сутнісну єдність понять активності й діяльності; діяльність, до якої людина виказує власне внутрішнє відношення, що відображає індивідуальний досвід людини; особистісно значущу діяльність, яка містить в собі самовираження, самоствердження людини, з одного боку, і активну й ініціативну взаємодію людини з оточуючим соціальним середовищем – з іншого; діяльність, спрямовану на перетворення оточуючого світу; якість особистості, яка проявляється у внутрішній готовності до цілеспрямованої взаємодії з середовищем, до самодіяльності, яка базується на потребах й інтересах особистості та характеризується прагненням діяти, цілеспрямованістю і настійливістю, енергійністю й ініціативністю [3, с. 224–225].

Особливого значення в контексті запропонованої проблематики заслуговують і напрацювання О. Нікіфорова. Дослідник виділив низку атрибутивних ознак діяльності у її співставленні з активністю.

Насамперед, до них належить цілеспрямований характер діяльності. Іншими словами, вона завжди спрямована на досягнення свідомо поставленої мети. Безцільна активність не є діяльністю. Якщо немає мети – немає й діяльності, з'явилась мета – починається діяльність [12, с. 296]. Натомість соціальна активність, на нашу думку, може мати цілком спонтанний, позбавлений мети характер. Зокрема це стосується соціальної активності, яка базується на інстинктивних, вольових, емоційних та інтуїтивних началах.

Ще однією атрибутивною ознакою діяльності є її продуманість. Після визначення мети людина, проектуючи діяльність, вибирає методи і способи її досягнення. "Так створюється ідеальна схема діяльності, яка виявляється, з одного боку, метою, з іншого – ситуацією, у якій перебуває діяч, і умовами, в яких йому потрібно діяти" [12, с. 296]. Продуманість діяльності вказує на її раціональний характер, адже одним з критеріїв раціональності є досягнення мети. Якщо досягнення мети під час діяльності вказує на її раціональний характер, то відсутність результату зазвичай вказує на можливість ірраціональних способів і методів діяльності.

Діяльність відрізняється від соціальної активності й тим, що в ній чітко виявляється свобода волі щодо досягнення мети. За твердженням О. Нікіфорова, у випадку, якщо три найважливіші елементи діяльності – умови (ситуація), в яких ми діємо, мета і засоби її досягнення – детерміновані природною необхідністю або соціальним примусом, то діяльність є невольною [12, с. 302]. Власне діяльність, яка має цілеспрямований характер, завбачує здатність людини вибирати мету, засоби та умови діяльності у визначеній системі координат. Якщо ж говорити про соціальну активність, то часто її джерела, маючи ірраціональний характер, сприяють реалізації свободи волі індивіда.

У науковій парадигмі виділяють і відмінні риси активності порівняно з діяльністю. Ідеться про інтенсифікацію в межах активності основних характеристик діяльності, а також наявність її двох специфічних ознак: ініціативності й ситуативності [13]. Щодо ініціативності слід зауважити, що саме ця вольова якість є необхідною умовою виявлення активності в соціальному середовищі. Натомість ситуативність темпів і ритмів, інтенсивність активності перебуває в залежності від пристосування до викликів природної й соціальної необхідності.

На підставі сказаного вище можемо говорити про те, що поняття "соціальна активність" є ширшим за обсягом щодо поняття "діяльність". Насамперед це стосується виявлення у межах соціальної активності раціональної й ірраціональної складової, тоді як діяльність постає як свідомо, цілеспрямована, раціональна, соціально вмотивована активність, спрямована на перетворення світу природи й культури. У змісті поняття "діяльність" немає й акцентуації на активному творчому потенціалі перетворень,

здійснюваних людиною. Атрибутивні ознаки соціальної активності містять у собі й акцентуацію на високому рівні інтенсивності й творчого потенціалу перетворень. Також соціальна активність завбачує високий ступінь свободи волі під час суспільних трансформацій.

Соціальна активність, як втілення соціальних потреб, реалізується внаслідок актуалізації індивідуальних і суспільних інтересів. Водночас будь-яка соціальна активність неможлива без мотивації. Утім мотивацію соціальної активності через її часто несвідомий ірраціональний характер важко визначити. З цієї причини складно з'ясувати джерела та рушійні сили соціальної активності. При цьому вольова регуляція деяких форм соціальної активності не повністю залежить від мотивації суб'єкта. Так, мотивація зовсім може не простежуватися в активності митця, який із зацікавленням, не стежачи за часом, займається творчістю. Те саме стосується й матері, яка, не переймаючись небезпекою для себе, кидається на допомогу дитині.

У цілому, у науковій парадигмі розуміння феномена соціальної активності пройшло значну еволюцію. На відміну від західної філософської традиції, у якій немає розмежування понять "активність" і "діяльність", у радянській і пострадянській філософській традиції відбулася демаркація смислової сфери їх застосування. У зв'язку з відображенням єдиної сфери соціальної дійсності поняття "активність" і "діяльність" тривалий час вживалися як тотожні, або активність вважалася невід'ємною складовою діяльності. Починаючи з 30-х рр. ХХ ст., поняття "активність" почало використовуватися для позначення внутрішнього джерела та рушійної сили діяльності. У працях радянських авторів 60–70-х рр. ХХ ст. активність тлумачилась у значенні інформаційного або енергетичного аспекту діяльності, що втілювалося в поширенні з ідеологічною метою понять "активна діяльність", "активна діяльність особистості", "активна життєва позиція", "соціальна активність".

У науковій літературі сформувалося два основні підходи щодо родово-видового відношення між поняттями "соціальна активність" і "діяльність". Згідно з першим підходом (К. Альбуханова-Славська, В. Коган, Є. Комаров, Т. Тищенко, І. Христова), соціальна активність визначається через родові до нього поняття "діяльність". У межах другого підходу діяльність визначається через активність і соціальну активність як родові поняття (В. Андрущенко, Л. Губерський, М. Михальченко, А. Петровський, С. Смирнов, М. Ярошевський). Поряд з цим у науковій парадигмі сформувався й підхід, за яким соціальна активність розглядається як якість особистості, що базується на потребах та інтересах, як іманентна націленість суб'єкта на перетворення світу (О. Якуба, О. Івченко, В. Татенко).

Принципова відмінність між соціальною активністю й діяльністю полягає в тому, що діяльність виходить з потреби в предметі, а активність – з потреби в діяльності. Також для активності властива довільність, ініціативність та ситуативність. На відміну від активності, діяльність має цілеспрямований, цілепокладальний характер. Натомість активність в цілому, й соціальна активність зокрема, можуть мати як цілеспрямований, так і ірраціональний, спонтанний, позбавлений мети характер.

Список використаних джерел та літератури

1. Kowtun N. Wola jako podstawa aktywności społecznej "pasjonarij'a" w kontekście koncepcji etnogenezy Lwa Gumilowa / Natalija Kowtun // *Studia Politologica Ucraino-Polona. Numer Trzeci.*— Żytomiers-Kijów-Kraków : ФОП Євенок О. О., 2013.— С. 132–138.
2. Социальная активность специалиста: истоки и механизмы формирования.— Харьков : Вища школа, 1983.— 216 с.
3. Моисеев А. С. Психологический подход к определению понятия "социальная активность" [Электронный ресурс] / А. С. Моисеев.— С. 222–232.— Режим доступа : http://psyjournals.ru/files/63212/16_Moiseev.PDF
4. Коган Л. Н. Цель и смысл жизни человека / Л. Н. Коган.— М. : Мысль, 1984.— 252 с.
5. Абульханова-Славская К. А. Активность и сознание личности как субъекта деятельности // *Психология личности в социалистическом обществе: активность и развитие личности.*— М. : Наука, 1989.— С. 110–134.
6. Купрейченко А. Б. Проблема определения и оценки социальной активности // *Психология индивидуальности : материалы IV Всероссийской науч. конференции, 22-24 ноября 2012 г.*— М. : Логос, 2012.— С. 181–182.
7. Татенко В. А. Психология в субъектном измерении.— К. : Вид. центр "Просвіта", 1996.— 404 с.
8. Якуба Е. А. Социология.— Харьков : Константа, 1996.— 192 с.
9. Івченко О. Г. Засоби подолання неадекватних проявів соціальної активності в незрілому громадянському суспільстві / О. Г. Івченко // *Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки.*— К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011.— Вип. 46 (4).— С. 556–563.
10. Нравственное развитие взрослого человека: основные понятия : терм. слов. / П. И. Юнацкевич, В. А. Чигирев.— СПб. : ИОВ ПАНИ, 2009.— 44 с.
11. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія / В. П. Андрущенко, Л. В. Губерський, М. І. Михальченко.— К. : Генеза, 2006.— 656 с.
12. Никифоров А. Л. Соотношение рациональности и свободы в человеческой деятельности / А. Л. Никифоров // *Рациональность на перепутье : в 2 кн. Кн. 1.*— М. : РОССПЭН, 1999.— С. 295–313.
13. Кругликов В. Н., Платонов Е. В., Шаронов Ю. А. Деловые игры и другие методы активизации познавательной деятельности.— СПб. : П-2, 2006.— 189 с.

Natalia Kowtun. Do problemu określenia pojęcia „aktywność socjalna”

W artykule przeanalizowano stosunek pojęć „aktywność”, „aktywność socjalna”, „działalność” w ojczyńnianym paradygmacie naukowym. Znaczną

*Наталія Ковтун. До проблеми визначення поняття "соціальна активність"
uwagę w badaniu poświęcono porównaniu cech działalności (celowość,
racjonalność) i aktywności socjalnej (irracjonalność, inicjatywność,
sytuacyjność).*

Nataliia Kovtun. The Problem of Defining the Notion "Social Activity"

In the article the correlation between notions "activity", "social activity", and "practice" in the domestic scientific paradigm is analyzed. Much attention is paid to comparison of the attributive characteristics of activity (purposefulness, rationality) and social activity (irrationality, initiative, situational character).